

Cova de Montanissell (Sallent - Coll de Nargó, Alt Urgell). Operació: «Senyora de les muntanyes»

Joan B. López, Assumpció Malgosa, Josep Gallart i Núria Rafel

Resultats preliminars de la campanya d'excavacions 2005 i característiques del projecte de recerca

La cova sepulcral de Montanissell fou descoberta durant la primavera de 2004 per un equip d'aficionats a l'espeleologia d'Isona, pertanyents al Cos de Bombers Voluntaris d'aquesta localitat. Informaren de seguida l'Àrea de Coneixement i Recerca dels SSTT de Cultura a Lleida, des d'on s'efectuà un informe favorable sobre la importància de la troballa i la urgència de la recuperació. Atesos els riscos i les dificultats que comportava l'accés i el descens a la cova, la Direcció General del Patrimoni va assumir directament el problema i va establir un acord amb el Departament d'Interior (Direcció General d'Emergències i Seguretat civil) per tal de posar en marxa un pla de seguretat que garantis l'èxit de l'operació. S'encarregà al Museu d'Arqueologia de Catalunya la coordinació i la direcció general del projecte i a través de l'Àrea de Coneixement i Recerca s'atorgà una subvenció de 49.000 € a la Universitat de Lleida, que en va assumir la direcció científica i operacional.

L'execució del Pla de Seguretat (abril-maig de 2005) fou coordinada pel Grup de Rescat i Accions Especials (GRAE) del Cos de Bombers de Cerdanyola (Departament d'Interior de la Generalitat de Catalunya), en col·laboració amb el Cos de Bombers Voluntaris d'Isona i el GRAE de la Poble de Segur. La Federació Catalana d'Espeleologia proporcionà també recursos

materials i humans per a la seva posada en funcionament i Telefónica Móviles, els recursos necessaris per gaudir d'electricitat a l'interior de la cavitat.

La direcció de l'execució global del projecte es va assumir de manera conjunta per les institucions i persones que signaven aquest avenç informatiu i un equip mixt format per deu arqueòlegs i antropòlegs procedí durant els dies 29 de maig i 18 de juny del 2005 a l'excavació dels enterraments.¹

Des del MAC s'ha volgut, des de l'inici, fer partícip el conjunt de la societat catalana de la significació de la intervenció —el ressò mediàtic de la troballa ha estat en aquest sentit important— i, de la mateixa manera, informar progressivament de l'estat de la recerca la comunitat científica en general, tal com ho fem en aquestes línies quan encara no han transcorregut quatre mesos des de la fi de l'excavació. Un documental de TV3 (dirigit per Jordi Vilardell i Jaume Aymeric) recollirà al final del procés el conjunt del seu desenvolupament i els resultats globals obtinguts.

1. Van participar en l'excavació, a més dels responsables de la intervenció: Raül Balsera, Xavier Clop, Anna Colet i Joan Francès (arqueòlegs), Núria Armentano i Xavier Jordana (antropòlegs) i Josep M. Puche i Helena Gómez (planimetria i fotogrametria).

Figura 1. Situació de la cova a la serra de Sant Joan de Montanissell.

I. Situació i característiques generals del jaciment

La cova de Montanissell està situada a la cara sud de la serra de Sant Joan de Montanissell, al terme municipal de Sallent, pedania de Coll de Nargó (Alt Urgell). Les seves coordenades UTM són: x: 0350383; y: 4673047, i l'alçada de 1.557 m. s.n.m. (amb un marge d'error de 20 metres) (fig. 1).

La cova forma part d'una complexa formació càrstica amb una antiguitat que possiblement supera els 2 milions d'anys, tot i que els rastres de la seva freqüentació humana es limiten, en l'estat actual de la recerca, a l'Holocè recent, vers el segle XVII cal. ANE. L'estudi de la dinàmica evolutiva d'aquest immens complex que travessa la serra ja està en curs de realització,² i un dels interrogants més significatius des del punt de vista arqueològic és poder discernir quin va ser l'accés a l'indret on van ser efectuats els enterraments.

En les circumstàncies actuals, s'efectua des de la cara sud, travessant un estret passadís ascendent d'uns 40 metres de llargada i descendent tot seguit al fons d'un pou d'uns 28 metres

de fondària, que desemboca en una immensa galeria, en un racó de la qual, gairebé en la vertical del pou, apareix una cubeta en lleuger pendent cap al nord i amb una superfície del voltant d'uns 20 metres quadrats, que va esdevenir l'espai sepulcral on van ser dipositats els diferents cadàvers.

Aquesta cubeta constitueix una espècie de «cambra funerària», delimitada de forma natural per un caos de grans blocs despresos del sostre de la galeria molt abans de la seva freqüentació humana i ubicada, com ja hem avançat, en un indret marginal i recòndit en el context de l'àmplia superfície i complexa morfologia de la cavitat.

Un total de vuit inhumacions humanes (fig. 2), acompanyades de quatre ofrenes d'ovicàprids, alguns sencers i altres només representats parcialment³ i, de forma selectiva, de singulars aixovars de bronze, ocupaven la pràctica totalitat de la superfície útil de la cubeta. Sorprenentment, els esquelets es conservaven tal com van ser acuradament dipositats sobre el terra, amb la característica excepcional que, a més a més, ni accions antròpiques posteriors, ni processos

2. Antoni Freixes i Josep M. Cervelló, Departament de Geologia de la UB.

3. Estudi faunístic en curs per part d'Ariadna Nieto, Grup d'Investigació Prehistòrica, UdL.

Figura 2. Detall dels enterraments (EN-8, EN-9 i EN-10) a la part oest de la cubeta.

postdeposicionals inherents a la dinàmica natural interna de la cova, no n'havien pràcticament alterat la disposició original o segellat els enterraments amb algun tipus de sediment.

En aquest sentit, únicament els quatre enterraments més propers a la paret oest de la cubeta es presentaven recoberts per una fina capa de calcita (espeleotema), adherida amb més o menys consistència als mateixos ossos però sense arribar a ocultar-ne la forma i perfil originals. Aquest tipus de fenomen s'explica per l'efecte aerosol que provoca la humitat i la filtració d'aigües, i l'espeleotema pot formar-se en un curt espai de temps, sense que forçosament hagi d'estar vinculat a grans crisis climàtiques que comportin canvis dràstics o alteracions de llarga durada de les temperatures i del règim hídric habitual.

D'altra banda, tampoc no s'observaven traumatismes significatius en els esquelets que poguessin indicar un abocament bruscat des de la part alta del pou i, més aviat el contrari, sembla que es van repetir unes determinades pautes rituals i gestos funeraris en efectuar els enterraments.

Les característiques d'aquest pou, amb els darrers 15 metres extraplomats, fan difícil imaginar-se, tot i que no es pot descartar, que l'accés a la cubeta o «cambra funerària» s'efectués

seguint aquesta via. No obstant això, les exploracions efectuades per les galeries que transcorren en sentit contrari a l'accés actual⁴ també presenten un traçat i un perfil de difícil recorregut, amb rampes i desnivells de gairebé 3 metres d'alçada, amb la qual cosa la utilització esdevé igualment problemàtica. És possible que aquest altre hipotètic accés hagi patit modificacions posteriors als mateixos enterraments (despreniments de blocs, esllavissaments...), però el que resulta evident és que hi va haver una voluntat intencionada d'amagar i preservar aquestes inhumacions en la part més recòndita de la cavitat, fet que contrasta amb les pràctiques funeràries contemporànies (enterraments col·lectius en coves de poca fondària o en dòlmens) fins ara conegudes en l'àrea pirinenca catalana.

2. La gestió de l'espai funerari: dades estratigràfiques i antropològiques

Tots els enterraments apareixien damunt d'una fina capa de calcita i en algun cas directa-

4. Treballs encara en curs per part de la Federació Catalana d'Espeleologia i el Cos de Bombers Voluntaris d'Isona.

ment, de manera parcial, sobre la roca calcària que conforma el substrat geològic de la cova.

Un sondeig efectuat en tota la meitat oest de la cubeta, un cop exhumats els cadàvers, va permetre observar que als estrats subjacents a l'esmentada capa no hi havia *a priori* nivells de freqüentació humana en aquest indret de la cavitat. Les dades recuperades seran de gran utilitat, però, per reconstruir-ne l'evolució geomorfològica global i restituir —si es conserva la informació escaient— la dinàmica paleoambiental, mitjançant la columna de mostres pol·líniques que se'n van extreure.

No obstant això, és important assenyalar que la capa de calcita no era uniforme en tota la superfície de la cubeta, que presenta gruixos variables segons els indrets i que en els punts de més densitat s'observa una seqüència microestratigràfica constituïda per fines laminacions successives. Puntualment, entre làmina i làmina, es detectà la presència de carbons de fusta, que ara per ara esdevé difícil assegurar si van ser anteriors o contemporanis al nivell de calcites sobre el qual es van practicar els enterraments.

Finalment, alguns dels esquelets —com ja hem avançat— apareixien recoberts per una altra més o menys fina capa de calcita, formada lògicament després d'haver-se produït la deposició a la cubeta.

Atesa la rapidesa amb què aquests espeleotemes poden arribar a formar-se, el gruix diferencial segons els indrets i la mateixa presència només damunt de determinats cadàvers podria explicar-se per raons exclusivament de caire natural i espacial, com ara microambients a l'interior de la cova produïts pels corrents d'aire, percentatge més gran d'humitat o altres factors, sense que això impliqui una diacronia gaire marcada entre els mateixos enterraments. Els estudis geològics i les datacions absolutes en curs, tant de les calcites (U/Th), com de les diferents restes orgàniques (C14), permetran sense cap mena de dubte establir la durada i les fases, si hi són, de freqüentació humana de la cavitat.

Sobre això, les dades observades directament sobre el terreny permeten assegurar, ja ara, que els enterraments no són globalment simultanis i que hi ha una estratigrafia horitzontal, de la qual no estem encara en condicions d'establir la seqüència exacta, però sí afirmar-ne l'existència

i, mentre no es demostrï el contrari, suposar una curta durada.

La posició d'alguns dels esquelets i l'existència puntual d'algunes fractures antigues, quan el moll de l'os encara no s'havia descompost, és un indicador clar que alguns cossos foren intencionalment desplaçats poc després de ser enterrats, per tal d'encabir-n'hi d'altres. Tot i així, s'han recuperat en connexions anatòmiques que superen en la majoria dels casos el 80% de l'esquelet, amb la qual cosa és possible imaginar que es conservaven encara articulats i que molt possiblement estaven embolcallats o lligats.

S'han detectat, també, molt ocasionalment, alguns desplaçaments d'ossos que poden ser causats per fenòmens postdeposicionals de caire natural (esllavissaments pel pendent de la cubeta) o menys probablement de caire tafonòmic (acció dels rosegadors, rapinyaires o altres animals), però la incidència en la modificació de la posició original dels cossos ha estat mínima i, en aquest sentit, han estat molt més agressives, malgrat la bona voluntat, les visites incontrolades de curiosos després del descobriment del jaciment.

Malgrat tot, l'excavació ha pogut enfrontar-se a unes condicions extraordinàries respecte a l'estat en què la majoria de troballes similars apareixen i, en l'estat actual de la recerca, poden avançar-se almenys dues hipòtesis generals per explicar l'ordre de deposició dels vuit cadàvers i l'organització interna de l'espai funerari:

- L'espai funerari fou gestionat a partir de l'enterrament inicial d'una dona (especialment guarnida) i un infant, al voltant dels quals es va anar dipositant posteriorment la resta.
- El mateix espai fou gestionat en funció d'una ocupació racional de la superfície, utilitzant primer la zona més allunyada de l'accés i tot seguit, la resta.

3. Característiques dels enterraments, aspectes rituals i gestos funeraris

La resolució dels interrogants anteriors requerirà un acurat estudi microespacial i la confrontació de múltiples dades, entre les quals les

Figura 3. Detall de la diadema (cinturó?) de bronze (fotografia de X. Gofí, del Servei de Reproducció d'Imatge de la UdL).

datacions absolutes hi jugaran un paper fonamental. En qualsevol cas, però, s'observa la repetició ritual d'algunes pautes o gestos funeraris que palesen una identitat compartida pel grup o la comunitat que va efectuar els enterraments.

La majoria dels individus apareixen en posició de decúbit lateral esquerre i en cinc casos presenten el cap recolzat lateralment sobre una pedra i ocasionalment amb el braç per sobre. Un infant (d'entre 8 i 9 anys) es presenta excepcionalment plegat i de boca terrosa.

El guarniments amb què foren enterrats, així com els aixovars d'acompanyament, semblen, no obstant això, discriminatoris per raons possiblement de sexe o estatus social, que caldrà igualment analitzar.

Així, una dona adulta (d'entre 30 i 45 anys) es presentava guarnida amb un collaret mixt de *dentalia* i denes tubulars de bronze (laminetes enrotllades), dos braçalets de bronze en espiral i una diadema també de bronze. Al seus peus, molt a prop del cos, apareixia un infant (d'entre 6 i 7 anys) i l'ofrena d'un ovicàprid molt jove. Una segona ovella o cabra i parts d'una altra apareixien a certa distància, tot i que és més difícil atribuir-les amb seguretat a aquest enterrament. Les restes parcials d'un vas ceràmic completaven l'aixovar d'aquest conjunt.

Una altra dona més jove (d'entre 18 i 20 anys) també presentava un collaret mixt de *dentalia* i denes tubulars de bronze, amb la qual cosa, essent els dos únics elements femenins determinats, es podria considerar que només les

dones (d'una determinada edat?) eren enterrades amb aquest tipus de guarniments.

L'únic home adult present en el conjunt (d'entre 30 i 45 anys) presentava per la seva part l'ofrena més dubtosa d'una quarta cabra, les restes d'un vas ceràmic i una agulla o punxó d'os (més probablement banya) molt a prop del cap, possiblement formant part de la seva mortalla individual.

Les restes també parcials d'un tercer vas ceràmic van aparèixer finalment en relació amb l'enterrament d'un individu subadult (de 13 o 14 anys). El tres individus restants: dos infants (de 6 o 7 i de 8 o 9 anys respectivament) i un subadult (de 12 o 13 anys) no presentaven cap tipus de guarniment o d'aixovar.

La presència de vasos incomplets en molts dels enterraments en coves i dòlmens de l'àrea catalana i altres zones constitueix un interrogant sense cap explicació completament satisfactòria, però la cova de Montanissell, ateses les circumstàncies excepcionals de conservació, confirma que la seva presència parcial respon, efectivament, a un gest funerari intencionat.

Juntament amb aquestes primeres observacions sobre el sexe i l'edat, ja s'han pogut determinar algunes patologies no menys interessants.⁵ Destaca en aquest sentit la presència en individus

5. El conjunt dels estudis d'antropologia física i genètica es porten a terme i es coordinen des de la Unitat d'Antropologia Biològica de la UAB, sota la direcció d'un dels signants d'aquest article: A. Malgosa.

jovenívols d'extraccions femorals i d'osteocondritis, l'artrosi característica en els individus adults, i una lesió cranial en un dels infants, que ara per ara resulta difícil precisar si fou accidental o terapèutica. Tot plegat sembla que indica, al marge de possibles causes relacionades amb la malnutrició o les carencies alimentàries, que es tractava d'una comunitat avesada a l'esforç que implica l'hàbitat muntanyenc, les llargues marxes a peu i el transport continuat de pes.

Val la pena assenyalar, igualment, la presència a prop d'alguns dels enterraments de concentracions de carbons, aparentment troncs d'un mateix arbre, que no es poden interpretar com a llars o combustions *in situ* i que podrien correspondre's millor amb les restes de torxes abandonades durant l'acte funerari. Almenys tres taxons característics de l'ecosistema i el substrat calcari on se situa la cova⁶ ja han estat identificats: pi negre (*Pinus sylvestris nigra*), teix (*Taxus baccata*) i roure caducifoli (*Quercus* subg. *quercus*).

4. Cronologia i context cultural

En l'estat actual de la recerca, els únics elements de datació existents són els inherents als escassos elements de cultura material apareguts. La hipòtesi de partida —amb els interrogants estratigràfics que ja hem anunciat anteriorment i pendents de l'àmplia sèrie de datacions absolutes prevista— és que la utilització de la cova com a sepulcre no va tenir una llarga durada, amb la qual cosa caldria acceptar que les restes materials recuperades són fòssils directors vàlids per situar en el temps el seu període de vigència i les seves possibles filiacions culturals.

Els escadussers fragments de ceràmica feta a mà apareguts corresponen a formes carenades, poc discriminatòries espacialment i cronològica, i sols un fragment decorat amb incisions, el dibuix de les quals resulta impossible de descriure mentre no en finalitzi el tractament al laboratori per eliminar les concrecions que el recobrien, podria permetre alguna proposta de datació més o menys acurada.

6. Estudi en curs per Raquel Piqué, Laboratori d'Arqueobotànica de la UAB.

El mateix passa amb el punxó o l'agulla d'os o banya, d'un tipus amb escotadures proximals gens freqüent en els jaciments de l'edat del bronze catalans i amb un grau d'elaboració molt acurat que recorda exemplars calcolítics de la zona dels Alts Alps francesos (LEMERCIER, 2004, p. 59, fig. 51), però també amb una llarga perduració.

Les denes de *dentalia* i les denes tubulars de bronze apareixen llargament representades en tota la geografia catalana des del neolític, tant en dòlmens com en coves sepulcral, i en principi són molt més abundants durant l'edat del bronze (GUITART, 1986; CLOP-FAURA, 2002, p. 143-145). El seu ús, d'altra banda, devia ser bastant habitual entre les comunitats que poblaven la zona on se situa la cova, ja que a la veïna Vall de Cabó apareixen denes de *dentalia* als sepulcres megalítics de la Cabana del Moro de l'Oлива (Organyà, Alt Urgell) (SERRA VILARÓ, 1927, p. 282, fig. 381; CURA-FERRAN, 1971, fig. 12, núm. 5) i al de la Cabana del Moro del Serrat del Malpàs (Organyà, Alt Urgell) (SERRA VILARÓ, 1927, p. 275-276, fig. 375; CURA-FERRAN, 1971, fig. 9, núm. 3); o a la vall de Valldarques, al sepulcre similar de Coll de Fau (Coll de Nargó, Alt Urgell) (SERRA VILARÓ, 1927, p. 261-263, fig. 348).

El mateix passa amb les denes tubulars de bronze, presents també a la vall de Cabó als dòlmens de Pedra Cabana (Organyà, Alt Urgell) (SERRA VILARÓ, 1927, p. 285, fig. 388, núms. 11 i 13 a 17; CURA-FERRAN, 1971, fig. 16, núm. 6) i la Cabana del Moro de Colomera (Organyà, Alt Urgell) (SERRA VILARÓ, 1927, p. 274, fig. 368, núm. 16; CURA-FERRAN, 1971, fig. 7, núm. 12).

L'interès dels exemplars de Montanissell, al marge de mostrar la utilització per comunitats que practiquen ritus funeraris diferents (caldrà establir si de manera simultània o no), és provar la utilització mixta dels dos tipus de denes en un mateix collaret, fenomen menys habitual dins del registre arqueològic existent, però contrastat també en aquesta àrea al sepulcre del Tarter del Tossal de Novell de Muntant de Tost (Alt Urgell) (SERRA VILARÓ, 1927, p. 242, fig. 305, figs. 6 i 16).

Molt més interessant per a la recerca, tant des del punt de vista cronològic com cultural, és

la resta de l'aixovar metàl·lic.⁷ A Catalunya, de braçalets en espiral de bronze com els de Montanissell (3 o 4 espirals) només se'n coneix un exemplar⁸ de diàmetre més petit a la cova sepulcral del Roc d'Orenetes (Queralbs, Ripollès) (ROVIRA, 1978, p.69-82), associat amb un torques i una dena tubular, tots dos també de bronze. La tipologia del torques, amb els extrems aprimats i girats, sembla bastant antiga i podria remuntar-se fins al bronze mitjà.

Els braçalets en espiral, amb tipus ben diferenciats pel que fa a la forma, les mesures i els acabats, són ben coneguts tant a l'Europa continental, com a la Mediterrània des de l'inici de l'edat del bronze i, en general, s'accepta una cronologia més tardana (bronze mitjà) per als exemplars apareguts a l'occident europeu, sense que els diferents autors coincideixin a establir quin és l'origen precís d'aquestes peces dins de cada àrea.

Per proximitat geogràfica, sembla més probable que els exemplars de Montanissell hagin de relacionar-se amb els escassos braçalets similars apareguts al sud i el sud-oest de França, sempre en contextos funeraris (la majoria, coves sepulcralcs o més rarament en túmuls i dòlmens) i encara més excepcionalment en dipòsits de bronze. Des de Provença fins a Aquitània, incloent-hi algunes troballes més al nord, a la regió de l'Aveyron i el Massís Central, se'n coneixen una desena de casos (VITAL, 1989, p. 305-329, per la vall del Roine; GUILAINE, 1972 i ROUDIL, 1972, per la zona del Llenguadoc-Rosselló; THAUVIN-BOULESTIN, 1998, per l'àrea de les Grands Causes i el Quercy; ROUSSOT-LARROQUE, 1989, p. 393-427, per l'Aquitània), les quals, tot i que no pertanyen en tots els casos al mateix tipus exacte que els braçalets de Montanissell, se situen en crono-

logies coincidents de l'edat del bronze mitjà, a l'inici o més avançat segons cada context.

La minsa representativitat quantitativa i l'associació en tots els casos amb altres elements de cultura material (vasos ceràmics, objectes metàl·lics o d'os...), característics de la idiosincràsia cultural de cada àrea, fan que en general es considerin simplement com a elements intrusius, fruit de contactes amb altres àrees europees (zona dels Alps, Europa del centre...), que enriqueixen una dinàmica i un bagatge cultural ja existent, però sense que arribin a constituir una facies cultural específica i que són, com a màxim, l'indicador de vies de difusió o d'intercanvi més o menys puntual en sentit est-oest.

Al marge dels braçalets, però, la peça metàl·lica més espectacular apareguda a la cova de Montanissell és una fina làmina de bronze (59,5 centímetres de llargada per 4 centímetres d'amplada), sense paral·lels en tot el nord-est peninsular i molt escassos elements més o menys similars a Europa occidental, l'única zona que en l'estat actual de l'estudi s'ha pogut analitzar. La làmina estava caragolada formant un oval amb els extrems separats i un d'ells doblegat (fig. 3). Aquests extrems són més estrets que la resta de la peça (3,4 centímetres) i acabats amb els angles arrodonits. D'altra banda, el conjunt de la làmina estava recobert per una patina d'òxid i actualment està en procés d'estabilització abans de ser restaurada i poder-ne definir les característiques formals amb exhaustivitat.

No obstant això, les primeres observacions efectuades al laboratori han permès remarcar que ambdós extrems presenten dos parells de petites perforacions, distants 4 centímetres i simètriques, indicadores d'un sistema de tanca basat en la superposició d'ambdues extremitats, que se sostindrien enfilades amb algun tipus de material orgànic o metàl·lic. En aquests extrems també hi apareix una rica decoració en repujat, formada per una mena de motius geomètrics o «solars», en què unes bossetes circulars centrals apareixen encerclades per una línia concèntrica de punts fets amb la mateixa tècnica. La decoració consta, sense dubte, de més elements i ignorem com es desenvolupa en la resta de la peça.

La làmina fou moguda de la posició original en les visites anteriors a l'excavació, tot i que se'n

7. El conjunt d'aquestes peces està en procés de consolidació i restauració al Laboratori d'Arqueologia (Servei Científicotècnic de la UdL) i posteriorment serà sotmès a les anàlisis metal·logràfiques pertinents a l'Institut Rocasolano de Madrid.

8. N'hi ha també tres exemplars al dipòsit de bronzes de Llavorsí (GALLART, 1991) que corresponen a un clar context del bronze final III, moment en què els ritus funeraris que estem estudiant ja no estan en vigència, per la qual cosa en reservarem la significació per a estudis posteriors més aprofundits.

respectà aproximadament la ubicació inicial. Apareixia sobre el cos de la dona adulta, però molt a prop també de l'esquelet de l'infant, el qual presentava igualment rastres verds d'oxidació. El remuntatge dels esquelets i l'anàlisi acurada d'aquests rastres permetrà atribuir amb seguretat la pertinença de la peça, interpretada inicialment com un cinturó, d'un dels dos individus, però les observacions efectuades sobre el terreny fan pensar en primera instància que formava part de l'aixovar de l'element femení.

Si és així, el seu reduït diàmetre (54 centímetres un cop tancada), el sistema de tanca inusual en els cinturons i els paral·lels observats en altres àrees ens obliguen a considerar una nova hipòtesi sobre la seva funcionalitat, i a afirmar que es tracta d'una diadema.

Es coneixen almenys tres troballes d'aquest tipus d'ornament al sud de França, dues a la zona propera de l'Arieja (dipòsit de bronzes d'Arnavé i la cova sepulcral d'Enlène) i una altra, més al nord-est, a Lozère (dolmen de Serres). Totes es daten al bronze mitjà.

En el primer dels casos (DURAND, 1964, p. 369, fig. 4.28; GUILAINE, 1976, p. 528, fig. 5) es tracta de dues peces senceres (60 i 54 centímetres de llargada) amb decoració de cisell i associades, entre altres objectes, a 30 làmines de bronze enrotllades, 4 destrals de vorells i 8 botons hemisfèrics. A la cova d'Enlène (Montesquieu-Avantès) se'n conservava només un petit fragment amb una decoració de bossetes i línies de punts repujats, molt semblant a la de la diadema de Montanissell. En aquest cas, s'associava també al braçalet en espiral (3 espires) i 7 làminetes enrotllades de bronze, a més de botons de bronze, ceràmica carenada i vasos polípodes (BEGOUËN, 1946, p. 23-29; GUILAINE, 1972, p. 187 i seg.; 1976, p. 527, fig. 4). Una decoració similar presenta finalment el fragment recuperat al dolmen de Serres (Saint-Georges-de-Lévezac) en un context menys precís, a causa de l'antiguitat de la troballa (SIMANJUNTAK, 1998; THAUVIN-BOULESTIN, 1998, p. 285, fig. 135, 11).

L'origen d'aquest tipus de peces podria estar vinculat al gran desenvolupament de la metal·lúrgia de bronze sobre làmines, sense motlle, i amb decoració repujada —coneguda com «l'estil del llautó»— que durant una fase mitjana del bronze antic es desenvolupa a l'est de

França, Suïssa occidental i al nord d'Itàlia en el marc de les anomenades cultures del Roine i la Polada, hereves o influïdes parcialment pels contactes amb l'àrea meridional de la cultura d'Unetice. En ambdós cercles culturals les diademes amb decoració repujada constitueixen un objecte bastant present del qual en són un bon exemple, per citar alguns dels casos, les troballes de la cova sepulcral de Champcella (Alts Alps) (BILLI, 1973) o les de l'assentament del Lago di Ledro (RAGETH, 1974).

Els contactes amb aquestes àrees durant el bronze mitjà són ben coneguts a la zona del sud de França i el nord-est peninsular a partir d'altres fòssils directors, que han donat peu a una extensa bibliografia, com les ceràmiques d'apèndix de botó o les destrals de vorells, per la qual cosa la hipòtesi d'una més o menys remota filiació cultural de la diadema de Montanissell amb aquestes cultures esdevé un argument que cal tenir en compte i confirmar o no durant el procés de recerca tot just endegat.

En síntesi, doncs, el conjunt d'elements metàl·lics presentats condueix a proposar una cronologia que, com a mínim, es pot situar en el bronze mitjà i el repte per a la caracterització cultural de la cova resideix a explicar l'associació d'elements singulars com els braçallets i la diadema, amb altres característics del bagatge cultural local, com els collarets fets amb *dentalia* i denes tubulars de bronze.

5. Inferències econòmiques i socials: la «Senyora de les muntanyes»

La quasi absència de sediment vinculat als enterraments i la mateixa naturalesa funerària del jaciment constitueixen en principi dos esculls significatius per poder caracteritzar les activitats econòmiques i les estratègies subsistencials prioritàries d'aquest grup. Més enllà de constatar una activitat ramadera, palesa per les pròpies ofrenes d'ovicàprids, caldrà esperar que les anàlisis de microrestes o els indicadors químics presents en els ossos puguin aportar informacions addicionals de caràcter nutricional, aproximació a la qual contribuirà també la mateixa anàlisi antropològica amb l'estudi de les patologies i les microestries de les dents.

Des del punt de vista social, les inferències —sempre arriscades— es presenten, però, una mica més prometedores. D'una banda es fa necessari explicar la singularitat de l'enterrament, marcada per la manifesta voluntat d'ocultar-lo a les entranyes de la muntanya, amb la qual cosa es fa necessari, abans que res, una revisió acurada de la resta de jaciments de la zona per poder definir amb rigor el conjunt de trets específics d'aquesta cova sepulcral en relació amb la resta de pràctiques funeràries conegudes i la contemporaneïtat o no. Aquest estudi, que inclou una anàlisi territorial sobre els patrons d'ubicació dels jaciments, ja ha estat endegat, amb la col·laboració d'altres investigadors i afeccionats coneixedors de la regió. Dues hipòtesis, més o menys explicitades en les línies anteriors, estan latents en aquest procés de recerca:

Es tractava d'un grup familiar amb un estatus social específic reconegut per la resta de comunitats veïnes i sotmès en conseqüència a un tractament especial en el moment de la mort, diferent parcialment de les pràctiques funeràries habituals...? En aquesta línia, les anàlisis d'ADN en curs hauran de demostrar abans que res si es tracta d'un mateix grup familiar...

Els enterraments corresponen a un grup de ramaders transhumants o semisedentaris, vinguts de l'altra banda dels Pirineus (indret on són ben coneguts els objectes metàl·lics esmentats), que utilitzen de manera sistemàtica el mateix lloc d'enterrament, lluny dels ulls de les comunitats indígenes locals, per evitar possibles profanacions...?

Les respostes possiblement estaran lluny de ser categòriques, però constituïran sense dubte un referent per a l'anàlisi de troballes futures.

En la mateixa línia esdevé d'un interès capital afrontar les raons d'una pràctica, constatada també en altres àrees, com és el tractament diferenciat que reben algunes dones en el moment de la mort, palès especialment perquè van acompanyades d'aixovars més rics i abundants que la resta d'enterrats. El fenomen ha estat observat des del bronze antic en diferents cultures d'Europa central i Escandinàvia i objecte d'interpretacions contradictòries com ara, entre altres, una possible concentració de la riquesa en mans femenines o l'ostentació de la dona de l'estatus social del marit (HARDING, 2003, p. 384 i seg., amb el conjunt de la bibliografia).

En qualsevol cas, aquesta pràctica continua apareixent al llarg de les etapes posteriors i durant el bronze mitjà trobem un cas similar al de Montanissell a la cova sepulcral de Collier (Lastours), a la zona veïna de l'Auda (ROUDIL-GUILAINE, 1976, p. 463), indret on també hi ha un braçalet en espiral i denes tubulars de bronze al costat d'altres objectes, entre els quals, una dena d'ambre en forma d'ull, del tipus conegut com Kakovatos.

Esdevé, doncs, del màxim interès constatar que la «Senyora de les muntanyes» no constitueix un fenomen aïllat durant aquesta època i s'imposa ara una recerca acurada sobre els indrets i els contextos contemporanis en què el fenomen es repeteix per tal de poder quantificar-ne i caracteritzar-ne la intensitat i aportar, en la mesura que sigui possible, explicacions a la seva raó de ser.

Referències bibliogràfiques

- BEGOUËN (1946). «Objets de l'Âge du Bronze, trouvés dans la grotte d'Enlène, à Montesquieu-Avantès (Ariège)». *Préhistoire, Spéléologie Ariégeoises. Bulletin S.P.A.*, vol. I, p. 23-29 [1948].
- BILL, J. (1973). *Die Glockenbecherkultur un die frühe Bronzezeit im französischen Rhonebecken und ihre Beziehungen zur Südwestschweiz*. Basel.
- CLOP, X.; FAURA, J. M. (2002). *El sepulcre megalític de les Maioles (Rubió, Anoia). Pràctiques funeràries i societat a l'altiplà de Calaf*. Igualada («Monogràfic Estrat», 7).
- CURA, M.; FERRAN, A. M. (1971). *Sepulcros megalítics de la vall de Cabó (Alto Urgel, Lèrida)*. Institut d'Arqueologia i Prehistòria, Universitat de Barcelona («Publicaciones Eventuales», núm. 18).
- DURAND, J.-M. (1964). «Inventaire des objets de métal de l'Age du Bronze découverts en Ariège». *OGAM. Tradition Celtique* [Rennes], vol. XVI, fasc. 4-6, p. 361-393.
- GALLART, J. (1991). *El dipòsit de bronzes de Llavorsí. Pallars Sobirà*. Barcelona («Excavacions Arqueològiques a Catalunya», 10).
- GUILAINE, J. (1972). *L'Âge du Bronze en Languedoc Occidental, Roussillon, Ariège*. Paris («Mémoires de la Société Préhistorique Française», 9).
- GUILAINE, J. (1976). «Les civilisations de l'Âge du Bronze dans les Pyrénées». *La Préhistoire Française, II, Civilisations néolithiques et protohistoriques* [París], p. 522-531.
- GUITART, I. (1986). «Objectes d'ornament personals prehistòrics del Moianès i d'Osona al Museu Episcopal de Vic». *Ausa* [Vic], vol. XII, p. 1-19.
- HARDING, A. F. (2003). *Sociedades europeas en la Edad del Bronce*. Barcelona: Ariel Prehistoria.

- LEMERCIER, O. (2004). *Les campaniformes dans le sud-est de la France*. Lattes («Monographies d'Archéologie Méditerranéenne», 18).
- RAGETH, J. (1974). «Der Lago di Ledro im Trentino und seine Beziehungen zu dem Alpenen und Mitteleuropäischen Kulturen». *Bericht der Romisch-Germanischen Kommission*, núm. 55, p. 73 i seg.
- ROUDIL, J. L. (1972). *L'Âge du bronze en Languedoc oriental*. París («Mémoires de la Société Préhistorique Française», 10).
- ROUDIL, J. L.; GUILAINE, J. (1976). «Les civilisations de l'Âge du Bronze en Languedoc». Dins: *La Préhistoire Française, II, Civilisations néolithiques et protohistoriques*. París, p. 459-469.
- ROUSSOT-LARROQUE, J. (1989). «Le Bronze Moyen d'Aquitaine et la culture des tumulus». Dins: *Actes du 113e Congrès National des Sociétés Savantes: Dynamique du Bronze Moyen en Europe Occidentale (Strasbourg-1988)*. París, p. 393-427.
- ROVIRA, J. (1978). «La penetració durant el Bronze Final de les influències nord-pirinenques cap a l'interior de Catalunya i el seu impacte». Dins: *2n Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà-1976: Els pobles preromans del Pirineu*, p. 69-82.
- SERRA VILARÓ, J. (1927). *Civilització Megalítica a Catalunya. Contribució al seu estudi*. Solsona.
- SIMANJUNTAK, H. T. (1998). *Etude de la collection du Dr. Prunières. Contribution à l'étude de la Préhistoire et de la Protohistoire de la Lozère et des Grands Causes*. Centre de Recherche et de Documentation Préhistorique de Lozère, Banassac-La Canourgue.
- THAUVIN-BOULESTIN, E. (1998). *Le bronze ancien et moyen des Grands Causes et des Causes du Quercy*. Toulouse («Collection CTHS: Documents Préhistoriques», 11).
- VITAL, J. (1989). «La dynamique du Bronze Moyen dans la Vallée du Rhône: nature et impact des courants culturels exogènes». Dins: *Actes du 113e Congrès National des Sociétés Savantes: Dynamique du Bronze Moyen en Europe Occidentale (Strasbourg-1988)*. París, p. 305-329.

Joan B. LÓPEZ (Grup d'Investigació Prehistòrica, Universitat de Lleida); Assumpció MALGOSA (Departament de Biologia Animal, Biologia Vegetal i Ecologia, Universitat Autònoma de Barcelona); Josep GALLART (Àrea de Coneixement i Recerca dels SS TT de Cultura a Lleida); Núria RAFEL (Museu d'Arqueologia de Catalunya).